

**GRZECH ADAMA W STAROPOLSKICH
APOKRYFACH STAREGO I NOWEGO TESTAMENTU
(NA PRZYKŁADZIE *HISTORYI BARZO CUDNEJ
O STWORZENIU NIEBA I ZIEMIE
ORAZ ROZMYŚLANIA PRZEMYSKIEGO*)²**

Temat grzechu pierworodnego, inaczej nazywanego grzechem Adama, w teologicznych dysputach Ojców Kościoła i (już później) Doktorów Kościoła zajmował jedno z kluczowych miejsc. Począwszy od pism św. Ireneusza z Lyonu, żyjącego w II wieku n.e., przez rozważania Ojców Kapadockich, np. Grzegorza z Nyssy i Grzegorza z Nazjanzu, po sumę św. Tomasza z Akwinu – wielu myśliciele Kościoła szukali odpowiedzi na pytanie o naturę grzechu, grzech pierworodny traktując jako swoisty fundament (zob. Dekert 2007; Przychowicka 2013). Punkt wyjścia dla ich rozważań stanowią oczywiście wersety Pisma Świętego – w pierwszej kolejności rozdział trzeci Księgi Rodzaju (Rdz 3,6) i zbieżny z nim w sensie egzegetycznym fragment 1 Listu św. Jana Apostoła (1 J 2,16) (por. Goliński 2002, s. 14). Interpretacje tych i innych wersetów Biblii, choć w efekcie różne dla różnych wyznań chrześcijańskich, znaleźć można nie tylko w dysputach i traktatach teologicznych, ale też w niekanonicznych dziełach literackich.

Celem artykułu nie jest jednak pokazanie rozbieżności w podejściu do kwestii grzechu pierworodnego, ale interpretacja realizacji tego biblijnego motywu w wybranych średniowiecznych polskich tekstach religijnych. Janusz K. Goliński poświęcił temu tematowi monografię pt. *Peccata capitalia. Pisarze staropolscy o naturze ludzkiej i grzechu* (2002). Opracowanie to, jak pisze sam autor, „ogarnia pokaźny ilościowo i różnorodny jakościowo obszar tekstów polskich i obcych” (Goliński 2002, s. 16). Do rozważań o grzechach śmiertelnych autor wykorzystał niewielkie fragmenty *Rozmyślenia przemyskiego* (Goliński 2002,

¹ hcamletshceicjow@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-4841-140X>

² Badania realizowane w ramach grantu Narodowego Centrum Nauki; projekt nr 2017/26/E/HS2/00083: *Początki języka polskiego i kultury religijnej w świetle średniowiecznych apokryfów Nowego Testamentu. Uniwersalne narzędzie do badań polskich tekstów apokryficznych*, pod kierunkiem Doroty Rojszczak-Robińskiej.

s. 168), *Istoriyi o Jozefie, patryjarsze Starego Zakonu, ktorego byli bracia zaprzekali* (Goliński 2002, s. 176, 193–194) oraz *Ewangeliu Nikodema* z kodeksu Wawrzyńca z Łaska (Goliński 2002, s. 194). Ze względu na to, że przywołane studium przekrojowo ukazuje problem, nie może przywoływać wszystkich wyimków z apokryfów, w których mowa o grzechach śmiertelnych. Niektóre z wciąż istniejących białych plam chciałbym dzięki niniejszemu opracowaniu uzupełnić.

Materiałem badawczym uczynię fragmenty staropolskich apokryfów, w których mowa o trojakięj strukturze grzechu pierwotnego³: *Rozmyślania przemyskiego* (dalej: RP)⁴ i *Historii barzo cudnej o stworzeniu nieba i ziemie* (dalej: HBC) Krzysztofa Pussmana. Analizy rozpocznę od tekstu starotestamentalnej HBC. Jest to utwór, którego pierwsze wydanie ukazało się w 1543 r. w Krakowie. Do naszych czasów najprawdopodobniej nie zachował się żaden egzemplarz tej edycji. W zbiorach Biblioteki Kórnickiej PAN znajduje się natomiast kodeks zawierający niekompletny tekst kolejnego wydania (1551) z drukarni Hieronima Scharffenberga, Biblioteka Jagiellońska przechowuje zaś egzemplarz (również zdefektowany) jeszcze późniejszego wydania – datowanego na lata po 1551 r. Dotąd ukazała się tylko jedna edycja krytyczna całości: autorstwa Zygmunta Celichowskiego (1890), nakładem Polskiej Akademii Umiejętności. Celichowskiemu zawdzięczamy skolonowanie obu zachowanych egzemplarzy i opis niektórych cech tekstu. Badania nad językiem HBC w ujęciu źródłowym, podjęte na początku XX w. przez Stanisława Dobrzyckiego (1911), kontynuowano po ponad stu latach (zob. Zarkova, Stelmach 2016; Stelmach 2019; Stelmach 2020a; Stelmach 2020b). HBC jest kompilowanym przekładem starotestamentalnego apokryfu *De creatione Adae et formatione Eve ex costa eius* z XV w. (zob. Dobrzycki 1911, s. 288; Adamczyk 1980, s. 23–24; Rzepka, Wydra 1996, s. 91; Stelmach 2020a) i pierwszych czterech rozdziałów Księgi Rodzaju oraz fragmentu Psalterza (dokładniej Ps 110,1 – więcej zob. Stelmach 2020a).

Drugim analizowanym tekstem będzie fragment *Rozmyślania o żywocie Pana Jezusa*. Jest to największy słowiański tekst apokryficzny, będący wielogatunkową i wieloźródłową kompilacją, którego rękopis, datowany na czas po 1512 r., przechowywany jest obecnie w Bibliotece Narodowej w Warszawie pod sygnaturą Rps 8024 II. Jak piszą Tomasz Mika i Dorota Rojszczak-Robińska (b.r.):

³ W literaturze średniowiecznej cyfra 3 odgrywała ważną rolę. Symbolizowała część dla Trójcy Świętej, a przy tym harmonię i doskonałość. Takie jej rozumienie proponuje w interpretacji *Kazania na dzień św. Katarzyny* Paweł Stępień (2003, s. 62). Ponadto liczba ta pełniła funkcję retoryczną i była wykorzystywana w dydaktyce – trójdzielny podział ułatwiał zapamiętywanie (zob. np. Michałowska 1990, s. 718).

⁴ W artykule wykorzystuję transkrypcję sporządzoną przez zespół badawczy kierowany przez dr hab. prof. UAM Dorotę Rojszczak-Robińską i zamieszczoną na stronie www.apocrypha.amu.edu.pl.

Autor *Rozmyślenia* korzystał z rozmaitych źródeł kanonicznych (Pismo Święte, najczęściej Ewangelia św. Mateusza i Ewangelia św. Jana) i niekanonicznych: apokryfów Nowego Testamentu, Pism Ojców Kościoła (głównie św. Augustyna, św. Jana Złotoustego, św. Ambrożego i św. Hieronima), średniowiecznych dzieł historycznych, hagiograficznych i pasyjnych (m.in. *Vita Beatae Virginis Mariae et Salvatoris rhythmica*, *Historia scholastica* Piotra Comestora, *Passio Christi...* Jakuba de Vitry, *Objawienia* św. Brygidy) i wielu innych. Mimo widocznej tendencji do gromadzenia materiału, widać także, że autor *Rozmyślenia* świadomie dokonuje wyborów źródłowych, fabularnych, stylistycznych.

Język zabytku charakteryzuje bogactwo słownictwa, form, konstrukcji składniowych, najczęściej dopasowanych do podejmowanych w danym momencie tematów: obok uroczych i naiwnych opowiadań o cudach Dzieciątka czy niekiedy bardzo prostych opisów wydarzeń można w RP odnaleźć rozbudowane zwroty do postaci, obszernie wywody teologiczne, komentarze do tłumaczonych fragmentów i ich językowego kształtu, objaśnienia realiów biblijnych („jako mowimy po polsku”), teologiczno-retoryczne wywody, zestawienia różnych przekazów tego samego wydarzenia, a nawet całe kazania. Pod tym względem *Rozmyślenie* wyróżnia się wśród staropolskich tekstów apokryficznych (*Rozmyślenia dominikańskie*, *Sprawa chędogo*, *Żywoć Pana Jezusa Krysta* Baltazara Opeca). Świadczy to o zróżnicowanym przeznaczeniu tekstu, od indywidualnej lektury i medytacji do wykorzystania w pracy kaznodziejskiej.

Utwór został wydany krytycznie przez Wacława Twardzika i Felixa Kellera w latach 1998–2004 (RP 1998), a bibliografia prac na jego temat liczy już ponad 100 pozycji (zob. *Rozmyślenie o żywocie Pana Jezusa, tzw. przemyskie – przemyski zabytek późnośredniowiecznej polszczyzny. Zestawienie bibliograficzne w wyborze za lata 1852–2016 b.r.*).

Omawiam teksty nie w kolejności powstania, ale w porządku właściwym dla opisywanych wydarzeń. Interesuje mnie bowiem przede wszystkim relacja między omawianymi częściami utworów. Dlatego kieruję się chronologią opisywanych wydarzeń, a nie chronologią tekstów. Istotnym punktem analiz będzie też kontekst, w jakim dane fragmenty się pojawiają. Ostatnim elementem rozważań uczynię zagadnienie nazywania trzech grzechów głównych: nieumiarkowania w jedzeniu i picciu, pychy i chciwości w staropolskim piśarstwie apokryficznym. Na marginesie warto zaznaczyć, że kwestia grzechu pierworodnego jest tematem wprowadzenia do *Sprawy chędogiej o męce Pana Chrystusowej*, które uważane jest za rozbudowane kazanie pasyjne (Rybicki 2009) – jak zresztą przez jakiś czas całość utworu (zob. Vrtel-Wierczyński 1933, s. XIV). Jednakże ze względu na obszerność wskazanego fragmentu skupię się jedynie na wyimkach z HBC i RP.

Pracę tłumacza-autora HBC najogólniej można określić jako twórczą i mirsterną na poziomie łączenia źródeł. Pussman łączył nie tylko źródła niekanonicz-

ne z kanonicznymi, ale też kanoniczne ze sobą, najprawdopodobniej kształtując pożądaną obraz pierwszych rodziców i ich życia od stworzenia przez Boga, przez grzech pierworodny, po życie i śmierć poza rajem (Stelmach 2020a). Łaciński apokryf, będący podstawą przekładu, zawiera nie tylko opisy fabularne, ale też egzegezę, np. struktury grzechu pierworodnego. Właśnie to zagadnienie jest kluczowe w kontekście grzechu Adama w staropolskich apokryfach. Dla odpowiedniego uchwycenia kontekstu warto przytoczyć odpowiadające sobie treścią fragmenty z tekstów źródłowych oraz w przekładzie Pussmana (wszystkie podkreślenia moje):

Gen 3,6: Vidit igitur mulier, quod bonum esset lignum ad vescendum, et pulchrum oculis, aspectuque delectabile: et tulit de fructu illius, et comedit, deditque viro suo, qui comedit (cyt. za: *Biblia łacińsko-polska...* 1997).

De creatione: Consideravit ergo mulier, quod bonum esset lignum et pulchrum oculos aspectui, acquiescens in felici consilio serpentis, tulit de fructu illius ligni, commedit deditque Ade, viro suo. Qui videns eam commedisit et nihil ei no cuisse, credidit, quod Dominus dixisset eis tantum modo in terrorem. Sic et commedit, credens se esse simul Deo. Et sic inobediens factus est Deo in tribus peccatis mortalibus. Primo in gula, quando fructum prohibitum commedit. Secundo in vana gloria, quando similis boluit esse Altissimo. Tertio in avaricia, quando cupidus fuit scientie boni et mali (cyt. za: Stelmach 2020a, s. 174).

HBC k. B3v Obaczyła to niewiasta, iż drzewo było dobre i ku jedzeniu, i ku weźrzeniu cudne i rozkoszne, i wzięła owoc z onego drzewa i jadła. I dała też mężowi swemu Jadamowi, który to ujrzawszy ją jedząc a nic jej nie szkodziło, uwierzył, iż Pan Bog tylko był rzekł ku zastraszeniu ich. I jadł też, wierząc, iżebym miał być z Panem Bogiem. A tako się zstał Panu Bogu nieposłusznym we trzech grzechach śmiertelnych. Napirwe w obżarstwie, gdy pożywał owocu z drzewa zakazanego. Wtore w próżnej chwale, gdy chciał być równym Najwyższemu, to jest Bogu. Trzecie w łakomstwie, gdy chciał być požadający i wiedzący nauki dobrego i złego. A tako w tych trzech rzeczach ustąpił przeciwko Panu Bogu (cyt. za: Stelmach 2020a, s. 187).

Przytoczone wyimki z tekstów to odpowiednio tekst kanoniczny, tekst apokryfu łacińskiego zawierający egzegezę oraz tekst apokryfu staropolskiego z krótkimi komentarzami do egzegezy obecnej w łacinie. Mamy tutaj do czynienia z metatekstem odnoszącym się do zagadnień teologicznych. Pussman tę część utworu kompilował za oboma źródłami łacińskimi, dobierając słowa dla uzyskania jak najszerzego kontekstu. Autor mógłby przełożyć ten fragment jedynie za Księgą Rodzaju, ale wtedy straciłby całą nadbudowę wyjaśniającą strukturę grzechu Adama.

Widać, że grzech ten składał się z trzech grzechów głównych: obżarstwa (*gula*), próżnej chwały (pychy – *vana gloria*) oraz chciwości (*avaritia*). Do każdego z występków przeciw miłosierdziu Boskiemu autor dodał wyjaśnienie, jakim konkretnie działaniem lub zamiarem/celem człowiek sprzeciwił się Bogu. Były to: spożycie owocu z drzewa poznania dobrego i złego, chęć stania się równym Bogu oraz pragnienie wszechwiedzy (trzecie zawiera się poniekąd w drugim). O ile pierwszy grzech wiąże się z fizycznością, o tyle kolejne zrównują postępowanie człowieka jako boskiego stworzenia z postawą Szatana, który wobec Boga zgrzeszył pychą i chciwością. Paralełę między pyszną postawą człowieka wobec Boga a zachowaniem Szatana względem Stwórcy znakomicie przybliżają dalsze fragmenty HBC, a także inne utwory – zarówno polskie: *Postępek prawa czartowskiego przeciw narodowi ludzkiemu* (Kochan 2015), jak i obce, np. staroczeski *Život Adama a Evy* (b.r.).

Wyżej wymieniony obraz grzechu, a co za tym idzie obraz Adama, który swoim zachowaniem zrównuje się poniekąd z Szatanem, miał duży walor katechetyczny. Dzięki niemu wyjaśniano czytelnikom lub słuchaczom powiązanie grzechów głównych (śmiertelnych) z grzechem pierworodnym i pochodzenie tego ostatniego od Szatana, a nie od Boga. Aby ukonkretnić przekaz i nie pozostawić odbiorcom dowolności interpretacji, Pussman w przekładzie dodał takie sformułowania, jak: *to jest Bogu* (jako dopowiedzenie wyjaśniające, kim jest „Najwyższy”) czy *A tako w tych trzech rzeczach ustąpił przeciw Panu Bogu*. Ostatnie ze zdań, podsumowujące, stylistycznie nawiązuje do zdania wprowadzającego egzegezę (*A tako się zstał Panu Bogu nieposłusznym we trzech grzechach śmiertelnych*). Jest też klamrą zamykającą opis wydarzeń dziejących się w raju.

Elementy wprowadzane przez Pussmana, jak np. wspomniane wyżej dopowiedzenie *to jest Bogu*, mogły zostać zamieszczone w tekście ze względu na obawę przed cenzurą wprowadzoną po Soborze Trydenckim⁵. Być może w zamysle autora nadanie tekstowi cech egzegezy lub katechezy miało uchronić jego dzieło przed wciągnięciem na indeks ksiąg zakazanych i zniszczeniem. Analiza tytułu HBC i budowy tekstu II wydania, uwzględniająca właśnie wszystkie dopowiedzenia i opuszczenia zawarte w przekładzie, pozwala przyjąć ostrożne założenie, że edycja utworu z 1543 r. różniła się od kolejnej, nowo wydanej.

Jeśli chodzi o pochodzenie egzegezy zawartej w *De creatione...*, to – mimo wytężonych poszukiwań – nie udało mi się zlokalizować w pismach Ojców Kościoła ani Doktorów Kościoła dokładnie tak sformułowanego opisu grzechu pierworodnego. Natomiast wiele opisów pasujących do przytoczonego fragmentu znajduje się w postyllach i mowach dotyczących kuszenia Chrystusa na pustyni – jak choćby w komentarzu do Ewangelii wg św. Mateusza, którego auto-

⁵ Na wpływ tego wydarzenia na stosunek Kościoła do apokryfów zwracała już uwagę M. Adamczyk (1980, s. 10–12).

rem jest francuski dominikanin Mikołaj z Gorran. Teolog zestawia w nim grzech pierwszego człowieka z postawą Jezusa kuszonego przez diabła. Autor komentarza czyni to, rozbiegając grzech pierworodny na czynniki pierwsze i przypisując im konkretne cytaty z Pisma Świętego. W XVII-wiecznym drukowanym wydaniu komentarzy znajduje się taki zapis:

Mathaeus secundum correspondentiam tentationis primo homini factumque, quia primum hominem tentavit primo de gula, cum dixit: Cur praecepit vobis Deus ne commederetis. Secundo de vana gloria, cum subdidit: Eritis sicut dii. Tertio de avaritia, cum addidit: Scientes bonum et malum. In his enim, quibus diabolus vicerat primum hominem, voluit Christus tenari, et vincendo depellere injuriam hominis [...] Notandum ergo quod prima tentatio facta est in deserto iuxta fontem, cuius aquas sanavit Helisaeus. Secunda, in monte deserti, appropinquando ad Hierusalem. Tertia in Hierusalem. Prima de gula, secunda da avaritia, tertia de superbia. Utrum autem omnes factae sint na die vel diversis, non est expressum in scriptura. Item, quare non fecit Christus de lapidibus panes. Responsio: Primo, ut diabolus eius lateret divinitas, quia si cognovissent, nunquam dominum gloriae crucifixissent. [1. Corinth.] Secundo, ut per humilitatem et sapientiam magis, quia per potentiam vincere nos doceret. Tertio, ut nihil faciamus ad imperium diabolicum, etiam si bonum est quod suggerit. Quatro, ut ostentationem caveamus. Item, angelis suis mandavit (Enarratio 1692, s. 29).

Mikołaj z Gorran wskazuje, że diabeł chciał skłonić Jezusa do popełnienia następujących grzechów: obżarstwa (*gula*), chciwości (*avaritia*) i pychy (*superbia*). Podobny układ grzechów jest również we fragmencie RP. Badacze uważają, że jest oparty na *Historii szkolnej* Piotra Comestora (zob. Dobrzeńcki 1969, s. 196–521):

RP195/1-197/20

Czczenie o tem, iżże Bożą wolą natenczas anjeli byli odstąpili na stronę od Jesukrysta, kiedy ji kusil szatan

A także przepuszczeni Bożym odstępili anjeli od Jesukrysta i dali jemu mieście, iżby mógł wolno skusić i przystąpić. Dyjabeł chodził, kusząc, azaby ji mógł nakłonić ku grzechu a też aby ji mógł skusić, jest-li on prawy syn Boży, iż był s[c]łyszal on głos z nieba: „Tenci jest moj syn namilejszy”. Jegoż dyjabeł, *czart*, wiedzial, iżże miał przyć niegdy, *kiedy*, ale aliz [miał] <ku> przychodzącemu *sądu*, a dotąd iżby Bog ni miał nad nim mocy. Kusil ji też troją rzeczą, którąż i Adama kusil, ale nie takim rzedem. Napirwej w łąkożyrstwie, iżby łącen użrał chleb i zażżon był nieumiernem żądaniem karmie. Ale miły Jesus odpowiedzial rzekąc: „Nie jednem chlebem żyw człowiek, ale wszelikim słowem, ktore pochodzi z ust Boży<ch>”.

Czczenie o tem, jako dyjabeł wtore chciał [dyjabeł] milego Jesukrysta pychę pokusić

Tedy wtore pokusiciel [pychę] ji wiodł [y] do świętego miasta i postawił ji na wirzchu kościoła, rzekąc jemu: „Jestliś ty syn Boży, puści sie na doł a polecie sie twym anjołom, by sie nie uraził. Boć o tobie pisano, iże anjołom swoim przykazał o tobie, by cie nosili i strzegli, iżby nie uraził[yl] o kamień nogi twej”. A tym chciał dyjabeł, iżby on Pismo ukazał. Ale miły Jesus odpowiedział rzekąc: „Pisano jest: «Nie będziesz kusił Pana Boga twego», a dalej: «Nie dasz nieprzyjacielowi twemu omawiania»”.

O tem, jako trzecie dyjabeł chciał milego Jesusa łakomstwem pokusić

Trzecie dyjabeł chciał pokusić łakomstwem i wstąpił z nim na wysoką gorę, i pokazał jemu wszytka krolewst<w>a tego świata. A wyłożywszy jemu wszytka krolewstwa, sławę świecką i rzekł: „To chcę tobie wszyt<ko> dać, chceszli natychmiast mi chwałę dać, padnąwszy przede mną, czuż będzieszli jako *iny* człowiek, a nie syn Boży, przystanę ku bogactw<u> i ku próżnej chwale tego świata”. Ale miły Jesus rzekł i pchnął ji nogą: „Idzi, szatanie, nie kusi Boga twego! Boć tako pisano: «Bogu się będziesz modlił a jemu samemu będziesz służył»”. Tedy opuścił ji szatan, anjeli przystąpili k niemu i służyli jemu jako swemu stworzycielowi. A takóž ji Bog odrzucił od siebie (RP online).

Przytoczony fragment składa się z trzech czcien (rozdziałów) – każde z nich zawiera opis sceny nakłaniania Chrystusa do popełnienia jednego grzechu. Ponadto podane jest wyjaśnienie, w jaki sposób Jezus odparł pokusy. Uwagę badacza zwrócić powinno zdanie: „Kusił ji też troją rzeczą, którą i Adama kusił, ale nie takim rzędem”. U Comestora ten sam fragment: „Temptavit autem eum in eisdem tribus, quibus Adam deiecerat, sed non ordine eodem” (RP 1998, s. 387). Comestor zatem z jednej strony podkreśla podobieństwo między kuszeniem Adama a kuszeniem Chrystusa, z drugiej jednak zaznacza inną kolejność grzechów. Łaciński pisarz w ten sposób dostosowuje znany w egzegezie i teologii schemat do perykopy ewangelicznej.

Staropolski autor natomiast zmienia kolejność grzechów względem łacińskiego źródła. Zaczyna, jak Comestor, od łakożyrstwa, czyli ‘obżarstwa, łakomstwa’ (*Łakożyrstwo* b.r.), ale jako drugą wymienia pychę, a na trzecim miejscu stawia łakomstwo, czyli ‘chciwość’ (*Łakomstwo* b.r.). Koncepcję, że to nieumiarkowanie ciała było przyczyną grzechu pierworodnego, znajdujemy już u Tertuliana. Na przykład w jego piśmie *O poście przeciw psychikom* czytamy, że Adam w raju „przytaknął raczej pokarmowi niż przykazaniu, za cenę obżarstwa sprzedał zbawienie” (cyt. za: *Post jako praktyka duchowa. Ojcowie Kościoła o poście* 2019, s. 208). Tłumacz RP wprowadził kolejność działań Szatana (i zaistnienia potencjalnych grzechów), którą znamy z kart *De creatione...* Wcześniej taki układ grzechów zaproponował np. Alkuin w liście *ad Gallicellulam*: „Tribus modis Adam

tentatus est, et superatus, id est, gula, jactantia et avaritia. Tribus his modis (iterum) Christus tentatus est, et vicit victorem Adae (Matth. IV)” (cyt. za: *Corpus corporum. Repositorium operum Latinorum apud universitatem Turicensem* b.r.). Dzięki takiemu jego postępowaniu być może czytelnik lub słuchacz dostrzeże zbieżność między obiema scenami, a przede wszystkim dostrzeże w Chrystusie – na podstawie tego i innych fragmentów Pisma Świętego – drugiego Adama. Wplatanie zdań wyjaśniających, jak już pokazałem na przykładzie HBC, pozwalało na kształtowanie odpowiednich poglądów na konkretne zagadnienie.

Zdaje się, że w omawianych wyimkach z RP oraz HBC służyło ono również katechezie dotyczącej grzechu pierworodnego. Pierwszym z grzechów każdorazowo jest obżarstwo, ponieważ Szatan wie, że człowiekiem złamanym fizycznie łatwiej jest kierować, jest on bardziej podatny na manipulacje (Goliński 2002, s. 197–200). Kolejność pozostałych grzechów w źródle i przekładzie się zmienia, co jest prawdopodobnie wynikiem znajomości przez autorów innych tekstów z epoki (czyli chronologii omawianych utworów). Stała kolejność może być rezultatem funkcjonowania schematów mnemotechnicznych, tak ważnych dla średniowiecznej dydaktyki, w tym dla katechizacji wiernych.

Analizowany materiał jest o tyle ciekawy, że w zasadzie mamy do czynienia z pełnym podobieństwem pod względem użytych ekwiwalentów służących nazwaniu grzechów głównych, składających się na grzech pierworodny.

W *De creatione...* i HBC znajdują się następujące pary:

gula	obżarstwo
vana gloria	proźna chwała
avaritia	łakomstwo;

w RP (online) i u Comestora zaś:

gula	łakoźrstwo
superbia	pycha
avaritia	łakomstwo.

W parze *vana gloria* || *proźna chwała* mamy do czynienia z kalką z języka łacińskiego, która bardzo obrazowo oddaje to, co stało się udziałem Adama. Pusta chwała, czyli nienależna pierwszemu człowiekowi; taka, która nie ma podstaw. Jest to ta sama chwała, której pragnął Szatan⁶. *Łakoźrstwo* i *obżarstwo*, będące ekwiwalentami łacińskiego słowa *gula*, są interesujące pod względem

⁶ W literaturze staropolskiej zostało to opisane m.in. w HBC oraz w *Postępku prawa czartowskiego przeciw narodowi ludzkiemu*. Motyw ten obecny jest również w apokryfach staro-cerkiewno-słowiańskich, np. *Słowie Jana Złotoustego o tym, jak Michał zwyciężył Satanaela* (Minczew, Skowronek 2006, s. 12–25).

słowotwórczym. Dla obu podstawę słowotwórczą stanowią wyrazy nazywające jedzenie lub czynność jedzenia, których – jak sądzę – znaczenie częściowo już w tamtych czasach było zatarte. *Łakoźyrstwo* jest złożeniem wskazującym na sposób jedzenia – chciwe, łapczywe (łakome), *obżarstwo* zaś to formacja zbudowana na rdzeniu *-żar-* i prefiksie *ob-*, sygnalizującym, że mamy do czynienia z czynnością wykonaną w nadmiarze, w sposób nieznający umiaru, lub wskazującym na kompleksowość tej czynności, jej całkowite wykonanie. *Łakomstwo* zaś, będące niegdyś synonimem *chciwości*, współcześnie zmieniło swoje znaczenie, konotując sens związany jedynie z czynnością jedzenia.

* * *

Z powyższych rozważań płyną następujące wnioski. W apokryfach grzech pierworodny postrzegany był jako składowa trzech grzechów głównych. Kolejność, w jakiej występowały w tekstach, była inna niż w rozpowszechnionych skrótach SIIAAGL lub SALIGIA (Goliński 2002, s. 134–135). Choć najcięższym z wymienionych grzechów była pycha, prowadziło do niej nieumiarkowanie w jedzeniu. Grzech popełniony uczynkiem, osłabiający człowieka fizycznie, skutkowało dopuszczeniem się przez niego kolejnych przewinień, z których pierwsza była pycha, a następna chciwość. Tak zarysowany obraz grzechu Adama niósł wyraźny przekaz dla wiernych: strzeżcie ciała, aby ochronić ducha.

Niekanoniczne teksty starotestamentalne i nowotestamentalne pozostają ze sobą w relacji. A jest to relacja nie tylko treściowa (wynikająca z uniwersalnego charakteru Pisma św.), lecz także w znacznej mierze źródłowa. Zauważalna jest spójność schematu kompozycyjnego i powtarzalność wykorzystanych środków językowych. Nie sposób rozstrzygnąć, czy istniało wspólne źródło tej myśli. Z pewnością jest to typowy dla średniowiecznej egzegezy sposób objaśniania natury grzechu pierworodnego i wskazania relacji między Adamem a Chrystusem (więcej na ten temat: Dekert 2007, s. 42–75).

Nadrzędną funkcją omówionych komentarzy jest egzegeza. Zarówno w apokryfie starotestamentalnym, jak i nowotestamentalnym wyjaśniają one treści teologiczne, które: 1. nie są wprost wyrażone (jak w HBC), 2. powinny być wyjaśniane w korelacji, ze względu na ich sens soteriologiczny (w apokryfach NT, tutaj w RP).

Ponadto tłumacze nie pozostają bezkrytyczni wobec przekładanych treści – uzupełniają je (co pokazuje przykład Pussmana) lub modyfikują (tłumacz RP online), być może adaptując je do znanego sobie uniwersum intelektualnego.

Bibliografia⁷

Źródła

Biblia łacińsko-polska, czyli Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Podług textu łacińskiego Wulgaty, i przekładu polskiego x. Jakóba Wujka T.J. z komentarzem Menochiusza T.J. przełożonym na język polski. Przedruk: Komorów 1997.

[Enarratio 1692] Gorrani N., *Enarratio in quatuor Evangelia...*, t. 1, Lugundum 1692.

[HBC] Pussman K., *Historia barzo cudna i ku wiedeniu potrzebna o stworzeniu nieba i ziemie, i inszych wszytkich rzeczy, ktore i żywą na świecie. I jako potym Pan Bog człowieka, to jest Jadama, i Jewę z kości jego stworzył a jako żywota swego na tym świecie dokonali etc. teraz nowo na polskie z pilnością wyłożona*, drukarnia H. Scharffenberga, Kraków 1551 (sygn. Cim.0.450).

[RP 1998] *Rozmyślanie przemyskie. Transliteracja, transkrypcja, podstawa łacińska, niemiecki przekład*, red. F. Keller, W. Twardzik, t. 1, Weiher – Freiburg i. Br. 1998.

[RP online] *Rozmyślanie przemyskie*, Staropolskie Apokryfy Nowego Testamentu, <https://apocrypha.amu.edu.pl/texts/item?code=RP&startCardNumber=-195&startVerseNo=1&endCardNumber=197&endVerseNo=20&mode=transcription&grammar=false>.

Opracowania

Adamczyk M. (1980), *Biblijno-apokryficzne narracje w literaturze staropolskiej do końca XVI wieku*, Poznań.

Alkuin (b.r.), *Epistola CCIII. Ad Gallicellulam. De comparatione numerorum Veteris et Novi Testamenti*, w: *Corpus corporum. Repositorium operum Latinorum apud univervitatem Turicensem*, <https://mlat.uzh.ch/browser?path=/&text=8679:203>).

Celichowski Z. (1890), *Krzysztofa Pussmana Historyja barzo cudna o stworzeniu nieba i ziemi, 1551*, Kraków.

Dekert T. (2007), *Teoria rekapitulacji Ireneusza z Lyonu w świetle starożytnych koncepcji na temat Adama*, Kraków.

Dobrzeńiecki T. (1969), *Łacińskie źródła „Rozmyślania przemyskiego”*, w: *Średniowiecze. Studia o kulturze*, red. J. Lewański, t. 4, Wrocław.

Dobrzycki S. (1911), *Z literatury apokryficznej w Polsce. 2. Historia barzo cudna o stworzeniu nieba i ziemie*, „Prace Filologiczne” t. 7.

⁷ Dostęp do wszystkich źródeł internetowych: 29.04.2021 r.

Goliński J.K. (2002), *Peccata capitalia. Pisarze staropolscy o naturze ludzkiej i grzechu*, Bydgoszcz.

Łakomstwo (b.r.), w: *Słownik pojęciowy języka staropolskiego*, <https://spjs.ijp.pan.pl/haslo/index/5430>.

Łakożyństwo (b.r.), w: *Słownik pojęciowy języka staropolskiego*, <https://spjs.ijp.pan.pl/haslo/index/5436>.

Michałowska T. (red.) (1990), *Słownik literatury staropolskiej* (1990), Wrocław – Warszawa – Kraków.

Mika T., Rojszczak-Robińska D. (b.r.), *Rozmyślanie przemyskie*, Staropolska on-line, http://www.staropolska.pl/sredniowiecze/biblia_i_apokryfy/rozmyslanie_01.html.

Minczew G., Skowronek M. (red.) (2006), *Apokryfy i legendy starotestamentowe Słowian Południowych*, Kraków.

Post jako praktyka duchowa. Ojcowie Kościoła o Poście (2019), oprac. L. Nieścior, Kraków.

Postępek prawa czartowskiego przeciw narodowi ludzkiemu (2015), oprac. A. Kochan, Wrocław.

Przyszychowska M. (2013), *Wszyscy byliśmy w Adamie. Jedność ludzkości w Adamie w nauczaniu ojców Kościoła*, Poznań.

Rozmyślanie o żywocie Pana Jezusa, tzw. przemyskie – przemyski zabytek późnośredniowiecznej polszczyzny. Zestawienie bibliograficzne w wyborze za lata 1852–2016 (b.r.), Pedagogiczna Biblioteka Wojewódzka w Przemyślu, <https://przemysl.pbw.org.pl/zestawienia-bibliograficzne-4,115/rozmyslanie-przemyskie,9328>.

Rybicki A. (2009), *Compassio Mariae w chrześcijańskim życiu duchowym. Studium na przykładzie średniowiecznej literatury i sztuki religijnej*, Lublin.

Rzepka W.R., Wydra W. (red.) (1996), *Cały świat nie pomieściłby ksiąg. Staropolskie opowieści i przekazy apokryficzne*, wstęp M. Adamczyk, Warszawa.

Sprawa chędogo o męce Pana Chrystusowej i Ewangelja Nikodema (1933), wyd. S. Vrtel-Wierczyński, Poznań.

Stelmach W. (2019), *Historija barzo cudna o stworzeniu nieba i ziemi Krzysztofa Pussmana – strategie tłumaczenia*, „Slavia Occidentalis” nr 76/1.

Stelmach W. (2020a), *Historija barzo cudna wobec źródeł. Przekład, kompilacja, dzieło*, Lublin.

Stelmach W. (2020b), *Język tekstu z kodeksu w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej (sygnatura Cim.769)*, „Linguistica Copernicana” nr 17.

Stępień P. (2003), *Z literatury religijnej polskiego średniowiecza. Studia o czterech tekstach: Kazanie na dzień św. Katarzyny, Legenda o św. Aleksym, Lament świętokrzyski, Żołtarz Jezusow*, Warszawa.

Zarkova D., Stelmach W. (2016), *Język słowiańskich apokryfów z kręgu kultur cerkiewno-słowiańskiej i łacińskiej na przykładzie Słowa o Adamie i Ewie*

oraz *Historii* barzo cudnej o stworzeniu nieba i ziemie. *Rekonesans*, „Kwartalnik Językoznawczy” nr 3.

Život Adama a Evy (b.r.), Manuscriptorium https://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-KKPS_DR_IV_37_L_3KKRAS-C-cs&fbclid=IwAR0a2C8owyWJKe1prxb979paCIZQUzQAZ6KiSuONjPCozN0RvNsjO0yWJUM#search.

Streszczenie

Grzech Adama w staropolskich apokryfach Starego i Nowego Testamentu (na przykładzie *Historii barzo cudnej o stworzeniu nieba i ziemie* oraz *Rozmyślenia przemyskiego*)

Celem artykułu jest interpretacja realizacji biblijnego motywu grzechu pierworodnego w dwóch staropolskich apokryfach. Interesuje mnie relacja między omawianymi fragmentami utworów: sceną opisującą naturę grzechu Adama i sceną kuszenia Chrystusa na pustyni. Przeprowadzone analizy pozwalają wskazać, w jaki sposób myślano o grzechu pierworodnym, jakie są relacje treściowe i źródłowe między utworami, a także pokazują funkcję egzegetyczną tych opisów.

Słowa kluczowe: grzech pierworodny, grzech Adama, grzechy główne, apokryfy staropolskie, *Rozmyślenie przemyskie*, *Historija barzo cudna o stworzeniu nieba i ziemie*

Summary

Adamic sin in Old-Polish apocrypha of the Old and the New Testament (on the example of *The Marvelous Story on the Heaven and Earth Creation* and *The Przemysł Meditation*)

The aim of the paper is to interpret the implementation of the biblical motif of original sin in two Old-Polish apocrypha. I am interested in the relation between the discussed fragments of the works: the scene describing the nature of Adamic sin and the scene of Christ's temptation in the desert. The analyses carried out make it possible to indicate how original sin was thought about, what are the content and source relations between the works, and to show the exegetical function of these descriptions.

Keywords: original sin, Adamic sin, deadly sins, Old Polish apocrypha, *The Przemysł Meditation*, *The Marvelous Story on the Heaven and Earth Creation*